ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՄԵԿՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԻՆՔՆՈՐՈՇՈՒՄԸ, ՇՐՋԱՓԱԿՈՒՄԸ ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ

Ղարաբաղի հարցի առթիվ հուլիսի 19-ին ԱՄՆ-ի սենատի ընդունած բանաձևը այդ հարցի միջազգայնացման սկիզբը չէ, այլ արդեն գոյություն ունեցող իրողության հաստատումը, բայց ուղղակիորեն շեշտված հաստատումը։ Երևի երևույթի ուղղակի շեշտված բնույթն էլ խիստ բացասական արձագանք առաջացրեց այն ուժերի մոտ, որոնք փորձեցին բողոքարկել ամերիկյան սենատի որոշումը՝ վկայակոչելով միջազգային իրավունքի հայտնի սկզբունքը ուրիշի ներքին գործերին միջամտելու անթույլատրելիության մասին։ Սակայն որևէ երկրում տեղի ունեցող իրադարձությունների և պրոցեսների միջազգայնացումը նշանակում է այն միջազգային իրավունքի նորմերի տեսանկյունից դիտելու և լուծելու պահանջ, որի օրինականությունը և օրինաչափությունը հաստատվում են այդ իսկ երկրի ստորագրած և վավերացրած միջազգային ակտերով, որոնք և հիմք են ծառայել միջազգային իրավունքի համապատասխան նորմերի մշակման ու ճանաչման համար։ Ի դեպ, ուրիշի գործերին չմիջամտելու ինքնին կարևոր և արդարացի սկզբունքը միշտ չէ, որ կիրառվել է արդարացիորեն, հաճախ դառնալով այս կամ այն պետության համար մարդու իրավունքների ու ազատությունների ճնշման և ազգային, ռասայական, էթնիկական ու կրոնական խտրականության ու բռնությունների համար միջազգային պատասխանատվությունից խուսափելու միջոց։

Սակայն 1975 թվականի օգոստոսի 1-ին Հելսինկիում ստորագրված եզրափակիչ ակտով և այս տարի Վիեննայում ստորագրված Ամփոփիչ փաստաթղթով մարդու և ժողովուրդների իրավունքները, մասնավորապես ինքնորոշման իրավունքը ճանաչված են իբրև համամարդկային արժեքներ։ Ուստի այդ իրավունքների խախտման դեպքում միջազգային ընկերակցության մտահոգությունը ոչ միայն միջամտություն չէ ուրիշի ներքին գործերին, այլև պարտադիր միջազգային պարտավորություն, որ հիշյալ փաստաթղթերը ստորագրած պետությունները ստանձնել են փոխադարձ համաձայնությամբ կամ այսպես կոչված կոնսենսուսի հիման վրա։

Այսպես մենք կարող ենք պաշտպանել մեր շահերը նաև միջազգային իրավունքի տեսանկյունից։ Ի դեպ, գործող սահմանադրությունը կամ հիմնական օրենքը, որը արմատական փոփոխությունների կարիք ունի, մասնավորապես ազգային հարցին վերաբերող մասերում, մինչև իսկ իր ներկա տեսքով ընձեռում է մեզ այդ հնարավորությունը, քանզի ոչ թե ժխտում, այլ հաստատում է ներքին օրենսդրության կապը միջազգային իրավունքի հետ՝ հենց դրանից բխող պարտավորությունների կատարման անհրաժեշտության իմաստով։ Սահմանադրության 29-րդ հոդվածում իմիջիայլոց ասված է, որ մյուս պետությունների հետ ԽՍՀՄ-ի հարաբերությունները կառուցվում են նաև «միջազգային իրավունքի հանրաճանաչ սկզբունքներից ու նորմերից, ԽՍՀՄ-ի կնքած միջազգային պայմանագրերից բխող պարտավորությունների բարեխիղճ կատարման սկզբունքների պահպանման հիման վրա»։

Փակագծերի մեջ նկատենք, որ մեզ անհրաժեշտ է այս մասին գիտենալ և գիտենալ հնարավորին չափ հիմնավորապես։ Բանն այն է, որ վերակառուցման սկզբից ի վեր դեմոկրատացման և հրապարակայնության շնորհիվ, իսկ վերջին մեկուկես տարում, կապված ազգամիջյան հարաբերությունների ոլորտում տեղի ունեցած բուռն իրադարձությունների հետ, աննախադեպ չափով բարձրացել է ժողովրդի քաղաքական ակտիվությունը, ծնվել են գործիչակերպի իսկական ժողովրդավարական ձևեր ու միջոցներ, զգալիորեն արագացել է լայն զանգվածների քաղաքական հասունացման գործընթացը։ Սակայն տարերայնորեն, ինքնագործունեության ձևով։ Գործնական շարժումն առաջ է անցնում տեսությունից։ Մամուլն անհրաժեշտ չափով ու նպատակայնությամբ չի զբաղվում այդ զանգվածների իրավագիտական և քաղաքագիտական կրթությամբ, այդ թվում նաև միջազգային իրավունքի հարցերի լուսաբանման իմաստով։

Զանգվածներն, իհարկե, ակտիվ քաղաքական գործունեության, ավելի ճիշտ ինքնագործունեության ոլորտը ներքաշվեցին հանկարծակի, առանց անհրաժեշտ նախապատրաստության, փորձի և ավանդույթների։ Դրա լավագույն ապացույցը ժողովրդական դեպուտատների համագումարն էր և ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի առաջին նստաշրջանը։ Միանգամայն իրավացի է նշանավոր վիրաբույժ, ժողովրդական դեպուտատ Նիկոլայ Ամոսովը, որը «Լիտերատուրնայա գազետայում» հրապարակած «Առանց պատրանքների, հույսով» հոդվածում գրում է. «Ապարատային եղանակներով, առանց այլընտրանքների ստեղծված Գերագույն խորհուրդը համագումարի պատճենը դուրս եկավ՝ հավաքվեցին ազնիվ մարդիկ, ակտիվ և շատ բանում ոչ բավարար չափով նախապատրաստված պառլամենտական աշխատանքին»։

Այս տեսակետից, թերևս, որոշ բացառություն կարելի է անել մերձբալթյան հանրապետությունների համար։ Բացի դրանից, նրանց քաղաքական հասունացմանը չէր կարող նպաստել կուսակցական-պետական բյուրոկրատիայի՝ զանգվածների քաղաքական ինքնագործունեությունը սահմանափակելու հետևողական միտումը, չնայած հռչակված ժողովրդավարական գաղափարներին ու նպատակներին։ Այս միտումն անհետևանք չի անցնում մամուլի և լրատվական մյուս միջոցների գործունեության համար։ Իրավագիտական և քաղաքագիտական կրթությունը կամ ինքնակրթությունը պետք է նաև այն պարզ պատճառով, որ միութենական հանրապետությունների սուվերենության ընդլայնման խնդիրն օրակարգի հարց է և դրա համար գնում է նաև լուրջ պայքար հատկապես մերձբալթյան հանրապետություններում։

Դժվար է ճշտիվ ասել, թե ինչպիսին կլինի հանրապետությունների սուվերենությունն արտաքին քաղաքական ասպարեզում։ Անհրաժեշտ է, որ այն լինի հնարավորին չափ էական և իրական։ Բայց այսօր գործող սահմանադրության ճշգրիտ կիրառումն իսկ հանրապետությունների առջև կբացի արտաքին տնտեսական և քաղաքական գործունեության մեծ ասպարեզ և բացառված չէ, որ այդ դեպքում մենք նորից ակամայից հայտնվենք տհաճ իրավիճակում, ինչպես Արցախի հարցի առիթով, երբ ստիպված ենք միայն ընթացքից պատմագիտական և իրավագիտական տեսանկյունից հաստատել մեր պահանջի արդարացիությունը։

Ժամանակակից միջազգային իրավունքը իբրև սուբյեկտ ճանաչում է սուվերեն պետություններին և իրենց անկախության համար պայքարող ազգերին ու ժողովուրդներին։ Ուստի ներկայիս սահմանադրության գործողության պայմաններում միութենական հանրապետություններն արդեն միջազգային իրավունքի սուբյեկտ են։ Պետության՝ որպես միջազգային իրավունքի սուբյեկտի, իրավավիճակը հենվում է սուվերենության իրավաքաղաքական հատկանիշի վրա։ Անկախության համար պայքարող ազգերի ու ժողովուրդների համար հիմք է ծառայում ինքնորոշման իրավունքը՝ իրենց սեփական պետականությունը ստեղծելու կամ որևէ պետության կազմի մեջ կամովին մտնելու ձևով։

Ազգերի և ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքը, իբրև համընդհանուր ճանաչում ստացած սկզբունք, գրանցված է ՄԱԿ-ի կանոնադրության մեջ և մեծ չափով Խորհրդային Միության ջանքերի շնորհիվ։ Ընդ որում, խորհրդային դիվանագիտության նպատակը գաղութային երկրների անկախությունն էր։ Ներքին օգտագործման համար ինքնորոշման սկզբունքը, հասկանալի է, համարվում էր անառարկայական։ Համենայն դեպս, ՄԱԿ-ի կանոնադրության 1-ին հոդվածի 2-րդ կետը կազմակերպության նպատակը հռչակեց ազգերի միջև բարեկամական հարաբերությունների զարգացումը «ժողովուրդների իրավահավասարության և ինքնորոշման սկզբունքը հարգելու հիման վրա...»։

Ինքնորոշման իրավունքը ՄԱԿ-ի կանոնադրության առաջին հոդվածում ներկայացված է իբրև ղեկավար սկզբունք, իբրև ազգերի միջև բարեկամական հարաբերությունների և համընդհանուր խաղաղության ամրապնդման հիմք։ Բնականաբար, այդ սկզբունքն հարգելը կապահովի նաև բարեկամությունն ու խաղաղությունը ամեն մի պետության ներքին կյանքում։ Դա վերաբերում է առաջին հերթին բազմազգ պետություններին։

Ինքնորոշման իրավունքի գրանցումը ՄԱԿ-ի կանոնադրության մեջ այն ոչ միայն դարձրեց համընդհանուր սկզբունք, այլև կազմակերպության անդամ պետությունների վրա իրավական պարտավորություն դրեց՝ իրագործելու այդ սկզբունքը։ Իսկ ՄԱԿ-ը չի կարող հասնել իր նպատակներին, եթե անդամ-պետությունները չկատարեն նրա կանոնադրության պահանջները։

Վերադառնալով պետության՝ իբրև միջազգային իրավունքի սուբյեկտի հարցին, հարկ է նշել, որ դրա համար անհրաժեշտ հատկանիշը՝ սուվերենության տակ հասկանում են օրենսդրական, գործադիր և դատական իշխանությունների լիիշխանությունը սեփական տարածքում, նրա ենթարկված չլինելը օտար երկրի իշխանություններին միջազգային հարաբերությունների ոլորտում, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ սուվերենությունը սահմանափակված է սուբյեկտի հստակորեն արտահայտված կամավոր համաձայնությամբ։ Միջազգային իրավունքի սուբյեկտը պետք է ունենա անկախ միջազգային գործողություններ կատարելու և միջազգային իրավունքով սահմանված նորմերից բխող իրավունքներ ու պարտավորություններ իրացնելու լեգալ կարողություն։

Այդպիսի լեգալ կարողություն ԽՍՀՄ սահմանադրությամբ ընձեռված է միութենական հանրապետություններին, թեև իրականում այն առայժմ չի կենսագործվում։ Սահմանադրության 73-րդ հոդվածի 10-րդ կետում ասված է, որ ԽՍՀՄ-ի տնօրինությանը, ի դեմս նրա պետական իշխանության և կառավարման բարձրագույն մարմինների, ենթակա են նաև «ԽՍՀՄ-ը միջազգային հարաբերություններում ներկայացնելը. ԽՍՀՄ կապերը օտարերկրյա պետությունների և միջազգային կազմակերպությունների հետ. օտարերկրյա պետությունների և միջազգային կազմակերպությունների հետ միութենական հանրապետությունների հարաբերությունների ընդհանուր կարգի սահմանումը և կոորդինացումը. արտաքին առևտուրը և արտաքին տնտեսական գործունեության մյուս տեսակները պետական մենաշնորհի հիման վրա»։

Նախ, պետական մենաշնորհը արդեն կորցրել է իր նախկին նշանակությունը, քանզի արտաքին տնտեսական գործունեության ասպարեզ դուրս գալու իրավունք արդեն տրված է ձեռնարկություններին ու կոոպերատիվներին։ Ուստի սպասվում է փոփոխություն սահմանադրության այս կետում։ Մյուս կողմից, ինչպես տեսանք, միութենական իշխանություններին վերապահված է սոսկ օտարերկրյա պետությունների և միջազգային կազմակերպությունների հետ միութենական հանրապետությունների հարաբերությունների ընդհանուր կարգի սահմանումը և կոորդինացումը։ Դա նշանակում է, որ չկա հակասություն 73-րդ հոդվածի 10-րդ կետի և 80-րդ հոդվածի միջև, որտեղ ասված է. «Միութենական հանրապետությունը իրավունք ունի հարաբերությունների մեջ մտնելու օտարերկրյա պետությունների հետ, նրանց հետ կնքելու պայմանագրեր և փոխանակելու դիվանագիտական ու հյուպատոսական ներկայացուցիչներ, մասնակցելու միջազգային կազմակերպությունների գործունեությանը»։

Այս իրավունքները միութենական հանրապետություններին վերապահված են ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի 1944 թ. փետրվարի 1-ին ընդունած օրենքով։

Ստալինիզմի օրոք նման որոշման ընդունումը բացատրվում է միութենական հանրապետությունները նոր ստեղծվելիք ՄԱԿ-ի անդամ դարձնելու ծրագրով, որը կտար առնվազն մեկուկես տասնյակ լրացուցիչ ձայներ։ Հաջողվեց, սակայն, ՄԱԿ-ի անդամության իրավունքը նվաճել միայն երկու հանրապետության՝ Ուկրաինայի և Բելոռուսիայի համար։ Ինչևիցե, որոշումը մնաց ուժի մեջ և ստացավ սահմանադրական ձևակերպում։

Միանգամայն այլ հարց է, որ առայժմ միութենական հանրապետությունները չեն իրացրել այս սահմանադրական իրավունքները։ Մինչդեռ վերակառուցման պայմաններում շատ ավելի բարենպաստ պայմաններ են ստեղծվում այդ իրավունքներից օգտվելու համար, քանզի միութենական հանրապետությունների միջազգային իրավունքի սուբյեկտ լինելու հանգամանքը չի կարող տարակուսանք առաջացնել, քանի որ դրա համար նրանց գլխավոր հատկանիշը՝ սուվերեն պետության իրավավիճակի առկայությունը հաստատված է ԽՍՀՄ սահմանադրության 76-րդ հոդվածով, որի համաձայն «միութենական հանրապետությունը սուվերեն խորհրդային սոցիալիստական պետություն է, որը մյուս խորհրդային հանրապետությունների հետ միավորվել է Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունների Միության մեջ» և «ինքնուրույն կերպով է իրականացնում պետական իշխանությունը իր տարածքում»։

Ուրեմն իբրև սուվերեն պետություն, հետևաբար և միջազգային իրավունքի սուբյեկտ, Խորհրդային Հայաստանը, ինչպես նաև մյուս միութենական հանրապետությունները, ամենևին չխախտելով ԽՍՀՄ սահմանադրությունը, ընդհակառակը, կատարելով հենց հիմնական օրենքի պահանջները, կարող են հանդես գալ ՄԱԿ-ի կանոնադրության դրույթների և սկզբունքների պահպանման պահանջով։

Եթե մինչև հիմա մենք պայքարում էինք ազգերի ինքնորոշման լենինյան սկզբունքի խախտման դեմ, այդ սկզբունքի իրական և ոչ ձևական իրացման հետ կապելով Արցախի հարցի արդարացի լուծման հեռանկարը, ապա իբրև սուվերեն պետություն կարող ենք այդ խնդիրը դնել ՄԱԿ-ի կանոնադրության պահանջի տեսանկյունից։

Իբրև ազգային-ազատագրական շարժման կամքի արտահայտություն, Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության լիազոր ներկայացուցիչների համագումարն իրավացի է, երբ իր դեկլարացիայում դիմել է «աշխարհի դեմոկրատական պետությունների կառավարություններին, ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղարին է դիմում՝ Լեռնային Ղարաբաղի հայ բնակչության ինքնորոշման և անկախության ձգտումներին օժանդակելու խնդրանքով»։

Ինչ վերաբերում է ԼՂԻՄ-ի շրջափակմանը, նաև Բաքու—Նախիջևան—Երևան երկաթուղին փակելու միջոցով Հայաստանը շրջափակելու փաստին, ապա այդ հարցը միջազգային իրավունքի տեսանկյունից բարձրացնելու անհրաժեշտությունը ծագում է այն պարզ պատճառով, որ կենտրոնական իշխանությունները ոչ միայն ոչ մի արդյունավետ միջոցի չեն դիմում շրջափակումը վերացնելու համար, այլև, մեղմ ասած՝ թույլ են տալիս, որ կենտրոնական մամուլը բացահայտ կեղծիքի միջոցով ապակողմնորոշի մեր ժողովրդին ու աշխարհին շրջափակման պատճառների ու հանցավորների հարցում։ Այլապես ինչպե՞ս հասկանալ «Իզվեստիա» թերթում օգոստոսի 12-ին տպագրված սեփական թղթակից Ա. Ջալիլովի թղթակցությունը Նախիջևանից, որտեղ սևով սպիտակի վրա գրված է, որ Բաքու—Նախիջևան—Երևան երկաթուղին մատնված է լիակատար անգործունեության և այդ պատճառով միայն Ջուլֆա—Կովկասյան երկաթուղում կուտակվել է ավելի քան 100 գնացք՝ այդ թվում նաև երկրաշարժից տուժած աղետյալ գոտու համար առաքվող բեռներով, որովհետև ադրբեջանական երկաթուղու Հայաստանով անցնող Կարճևան—Մեղրի 46 կիլոմետրանոց հատվածում գնացքները ենթարկվում են հարձակման։ Դրա հետևանքով, բացատրում է կեղծարարը, Ջուլֆայի լոկոմոտիվային դեպոյի մեքենավարները հրաժարվում են գնացքներ վարել։

Ստացվում է, որ հայերը հարձակումներ են գործում իրենց հայրենակից ուղևորների և Հայաստան բեռներ տեղափոխող գնացքների վրա։ Ավելի մեծ անհեթեթություն պատկերացնել չի կարելի։ Հարց է ծագում՝ «Իզվեստիայի» սեփական թղթակից Ա. Ջալիլովն ու նրա թղթակցությունը տպագրողնե՞րն են ստահակ, թե՞ ստահակի տեղ են դրել համայն Միության քաղաքացիներին։

Բայց չէ՞ որ նման վերաբերմունքը ոգեշնչում է շրջափակման կազմակերպիչներին ու իրականացնողներին։ Իսկ շրջափակումը պետք է որ արգելվի ոչ միայն երկրի ներքին օրենսդրությամբ, այլև իբրև ագրեսիայի ակտ, որը խստիվ դատապարտվում է միջազգային իրավունքի կանոններով։

Օգոստոսի 27-ին կլրանա պատերազմն իբրև քաղաքականության միջոց մերժող առաջին միջազգային փաստաթղթի՝ Փարիզի պակտի ստորագրման 61 տարին։ Այդ փաստաթուղթը հայտնի է նաև իբրև Բրիան-Քելոգի պակտ (Ֆրանսիայի արտաքին գործերի մինիստր Ա. Բրիանի և ԱՄՆ-ի պետական քարտուղար Ֆ. Քելոգի անունով)։ 1928 թ. օգոստոսի 27-ին Փարիզում ստորագրված այս փաստաթղթում ասվում էր, որ պետք է արգելվեն ոչ միայն հայտարարված պատերազմները, այլև զինված ներխուժումները ուրիշ պետությունների տարածք, նրանց տարածքի և նավահանգիստների բռնազավթումը, նաև շրջափակումները։

Ավելին, շրջափակումների արգելումը միջազգային իրավունքի կարևորագույն սկզբունքներից է, որն ամրապնդված է ՄԱԿ-ի կանոնադրության մեջ և այլ ակտերում, մասնավորապես 1970 թ. ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի ընդունած «Պետությունների միջև բարեկամական հարաբերությունների և համագործակցության միջազգային սկզբունքների մասին» դեկլարացիայում և 1974 թ. դեկտեմբերի 14-ին գլխավոր ասամբլեայի ընդունած «Ագրեսիայի բնորոշման» մեջ, որի մշակման և ընդունման գործում ԽՍՀՄ-ը առանձնահատուկ դեր է խաղացել։ Երկու փաստաթղթերում էլ շրջափակումները դատապարտվում են ուժի կամ ուժի սպառնալիքի գործադրման անթույլատրելիության կապակցությամբ։ Օրինակ, Խորհրդային Միությունը ժամանակին պատերազմ հայտարարելուն համազոր է համարել ԱՄՆ-ի կողմից Հյուսիսային Կորեայի, Կուբայի և Վիետնամի ափերի ու նավահանգիստների շրջափակումը, ինչպես նաև Նիկարագուայի առափնյա ջրերի ականապատումը։

Ժամանակակից միջազգային իրավունքը թե՛ ռազմական և թե՛, այսպես կոչված, «խաղաղ շրջափակումը» դիտում է իբրև ագրեսիայի ակտ։ Շրջափակումը կատարվում է նաև տնտեսական ու քաղաքական մեկուսացման եղանակով, որը կարող է շրջափակված երկրում առաջ բերել սով, տնտեսական մեծ բարդություններ՝ կապված մատակարարման դժվարությունների հետ, համաճարակներ՝ դեղորայքի պակասի պատճառով, արդյունաբերական և գյուղատնտեսական արտադրության անկում՝ հումքի, վառելանյութի և սարքավորումների պաշարների սպառման կամ խիստ նվազման պատճառով, տրանսպորտի և առհասարակ տնտեսության ամբողջ ենթակառուցվածքի կազմալուծում։

Բնականաբար, նման դեպքերում ամենից ավելի տուժում են կանայք, ծերերը, երեխաները։ Շրջափակումները ամենաանմարդկային, մարդասիրության ամենատարրական օրենքներին հակասող դաժանություն են։ Հետևաբար, եթե դրանք տեղի ունեն պետության ներսում, կենտրոնական իշխանությունները պարտավոր են, հենց իրենց ստանձնած միջազգային պարտավորությունների տեսանկյունից, անհապաղ և ամենաարդյունավետ միջոցների դիմել՝ վերացնելու շրջափակումը։

Հ. ՀԱԿՈԲՅԱՆ
«Երեկոյան Երևանի» քաղաքական մեկնաբան